

Проблемні напрями реструктуризації політичного поля України в умовах війни: прогнозні варіанти

Олександр Майборода,
доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент
НАН України,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Oleksandr Mayboroda,
Doctor of Historical Sciences,
Professor,
Member by Correspondence of
the NAS of Ukraine,
Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

ORCID: 0000-0003-3919-8088
mayboroda@ipiend.gov.ua

Анотація. Стаття є спробою прогнозу щодо вірогідних ліній реструктуризації політичного поля України в умовах війни у парадигмі ключових проблем, які можуть стати предметом полеміки між конкуруючими акторами українського політикуму. До переліку таких проблем віднесено підсумок війни, перспектива повоєнних російсько-українських відносин, новації у суспільно-політичному устрої України, довіра населення до влади, місце національного бізнесу у політичному ландшафті України, збереження національної єдності в умовах політичної конкуренції, вірогідна розстановка політичних сил з врахуванням фактору появи нових акторів. Перспектива впливу таких ліній та ліній розмежування українського політичного поля аналізується з врахуванням думки, яка зараз присутня в офіційних та аналітичних колах євроатлантичного співтовариства.

Припущення, які пропонує стаття, виходять із зіставлення позицій правлячого в Україні режиму і євроатлантичних аналітиків з приводу доленосних для країни питань – перемоги у війні, вступу до НАТО та Європейського Союзу, юридичного покарання Російської Федерації. В цьому відношенні можна передбачити посилення позицій політичної опозиції, у якій буде можливість використати той факт, що позиція західних країн у названих питаннях подекуди буває більш поміркованою і менш категоричною за офіційну українську, а також є залежною від внутрішньої політичної кон'юнктури.

Автор припускає, що політична опозиція правлячому режиму буде використовувати розбіжність між концентрацією влади й загальним трендом утвердження демократії, яка занепокоєна посиленням авторитарних режимів. Цілком вірогідним розвитком політичного поля України буде використання опозицією непопулярних, хоча й неминучих в умовах війни практик правлячої політичної сили для нападок на неї, і ця тактика буде супроводжуватися посиланнями на позицію країн, від яких зараз залежить майбутнє України.

Ключові слова: політичне поле, розмежування, полеміка, правлячий режим, опозиція, євроатлантичне співтовариство.

Problem areas of restructuring of the political field of Ukraine in the conditions of war: predictive options

Abstract. The article is an attempt to predict the probable lines of restructuring of the political field of Ukraine in the conditions of war in the paradigm of key problems that may become the subject of controversy between competing actors of Ukrainian politics. The list of such problems includes the conclusion of the war, the perspective of post-war Ukrainian-Russian relations, innovations in the socio-political system of Ukraine, the public's trust in the authorities, the place of national business in the political landscape of Ukraine, the preservation of national unity in the conditions of political competition, the likely arrangement of political forces, taking into account the factor of emergence of new actors. The perspective of influence of these lines in dividing the Ukrainian political field is analyzed taking into account the opinions that are currently present in the official and analytical circles of the Euro-Atlantic community.

The assumptions offered by the article are based on a comparison of the positions of the ruling regime in Ukraine and the Euro-Atlantic analysts regarding issues that are fateful for the country – victory in the war, joining NATO and the European Union, legal punishment of the Russian Federation. In this regard, it is possible to predict the strengthening of the positions of the political opposition, which will be able to use the fact that the position of Western countries on the mentioned issues can sometimes be more moderate and less categorical than the official Ukrainian one, and also depends on the domestic political situation.

The author suggests that the political opposition to the ruling regime will use the discrepancy between its concentration of power and the general trend of the establishment of democracy, which is concerned about the strengthening of authoritarian regimes. A very likely development of the political field of Ukraine will be the use by the opposition of the unpopular, although inevitable in the conditions of war, practices of the ruling political power to attack it, and this tactic will be accompanied by references to the position of countries on which the future of Ukraine now depends.

Key words: political field, demarcation, controversy, ruling regime, opposition, Euro-Atlantic community.

Серед функцій політичної науки окремо стоїть прогнозування. Особливість цього наукового жанру полягає у тому, що ним наявні знання якщо і використовуються, то не для пояснення подій, що відбулися, а для формування евристичних моделей. Аналогії, на які спирається дослідник, у майбутньому, якщо і повторюються, то лише частково, окремими сюжетами й проявами.

Спроба політичного прогнозу обов'язково повинна враховувати певну відмінність між прогностикою і футурологією. Обидва наукові напрями спрямовані у майбутнє і в цьому відношенні доповнюють один одного. Все ж таки футурологія може дозволити собі обмежитися виявленням загальних тенденцій розвитку і людства, і його окремих частин. Від прогностики ж очікується передбачення конкретних ситуацій і поведінки їх учасників. Коли прирівняти цю вимогу до нинішнього становища України, то тут прогностика поки що може вестися у парадигмах переважно тенденцій,

ніж конкретних ситуативних передбачень. Річ у тім, що такі передбачення мають впливати з аналізу сьогоденної активності політичних акторів, але загальний стан вітчизняного політичного поля позначений доволі помітним застоєм. Однак спостереження за певними політичними тенденціями дають ґрунт для роздумів на тему найбільш вірогідних напрямів політичної активності в оглядній перспективі, у т. ч. в умовах війни.

Воєнний стан, у якому перебуває Україна, дає мало можливостей її політичному полю для радикальної реструктуризації. Загальна атмосфера суспільства наповнена прагненням не допустити політичних конфліктів, здатних зруйнувати національний фронт протистояння агресору. Скоріше за все, саме з цим пов'язана певна пасивність найбільш активних у довоєнний час політичних акторів. Колкості, якими час від часу обмінюються через ЗМІ правляча й опозиційні їй сили, не несуть ознак політичної кризи, яка могла б зруйнувати національну солідарність.

Разом з тим, стан війни гостріше унаочнює суспільні проблеми, які в майбутньому можуть стати темами політичної конкуренції й окреслити межі нових політичних протистоянь. З досвіду політичних дискусій довоєнного часу можна припустити, що у пошуках аргументів на користь своїх позицій конкуруючі політичні сторони будуть звертатися не тільки до фактичного стану справ всередині країни, а й до позиції стосовно цього стану найбільш впливових зовнішніх гравців, які в часи війни виступали донорами України й після її завершення вважатимуть, що мають право впливати на її внутрішній політичний процес (брати на себе роль „арбітрів”). Крім того, навіть без формального входження України до Європейського Союзу і Північноатлантичного блоку її цивілізаційна наближеність до євроатлантичної спільноти все одно зростатиме, що вимагатиме від українських політиків співвідносити свої програми й риторику із загальними трендами євроатлантичного розвитку та й світового розвитку в цілому.

Тематика, якою позначатимуться лінії розмежування у політичному полі України, охоплюватиме, безумовно, найбільш актуальні для населення проблеми й, відповідно, найбільш виграшні для політичних дискусій сюжети з погляду привабливості й для виборців, і для зовнішніх „кураторів”. Правляча політична сила вустами Президента України закликала до національного обговорення таких доктринальних орієнтирів майбутнього українського розвитку, як філософія перемоги України; глобальність української безпеки; політика героїв; політика справедливості; трансформація України за 10 років [1]. Життя і його проблеми значно різноманітніші, і напевно чи тематику національної дискусії вдасться обмежити запропонованим переліком, і вже зараз у вітчизняному інформаційному і пропагандистському просторі можна побачити й інші лінії політичної реструктуризації.

Підсумок війни. З названої проблеми найбільш актуальними будуть питання тривалості війни та формули її завершення. Правляча політична сила має можливість посилити свій імідж воєнними успіхами, здатними „змінити європейську реальність” [2]. Інше питання – чи вдасться владі

домогтися повного успіху у досягненні заявлених цілей. Щодо цього питання існують різні думки і припущення.

Українській правлячій силі для збереження і підтримки свого авторитету важливо домогтися головної оголошеної мети – повної деокупації країни. Затягування війни може використовуватися опозиційними силами для дискредитації режиму, що полегшуватиметься втомою населення. Крім того, оскільки терміни завершення залежать від допомоги західних країн, затягування війни використовуватиметься або проросійськими силами, або тими, хто претендує на репутацію більш умілого партнера у стосунках із колективним Заходом. Між тим, у середині останнього присутні коливання щодо термінів війни й масштабів допомоги Україні, що впливає із публікацій авторства аналітиків або журналістів, близьких до центрів прийняття рішень. Якщо вірити американській „Вашингтон пост”, то у Пентагоні не виключають глухий кут, коли й ніхто не переможе, і обидві сторони відмовлятимуться від переговорів [3]. Міністр оборони Великої Британії Бен Воллес вважає, що війна в Україні може продовжитись і у 2024 році, тим більше, що, за його враженнями, російський режим „не показав жодних ознак ослаблення” [4].

Аналітики Корпорації РЕНД Рафаель Коен і Джан Джентіле визнали за потрібне на сторінках журналу „Форін полісі” зміцнити психологічну готовність американців до тривалої війни: „Якщо метою Сполучених Штатів є перемога, єдине, що гірше, ніж вести тривалу війну, – це думати, що її можна уникнути” [5]. Майкл Еванс у статті у журналі „Тайм” навів слова високопоставленого чиновника адміністрації США: „Ми хочемо, щоб Україна перемогла і зберегла всю свою територію... Мета полягає в тому, щоб забезпечити суверенітет і незалежність України...” [6]. Разом з тим, професор Університету Дюка Брюс Джентлсон звертає увагу на те, що міжпартійна солідарність з Україною в американському Конгресі піддається випробуванню [7], а у „Форін полісі” висловлено припущення, що здійсненням політики санкцій проти недемократичних режимів Сполучені Штати можуть наблизити крах і свій власний, і всього західного порядку [8].

У руках правлячої у США партії залишається аргумент, що надходження західної зброї прискорить переможне завершення війни. Між тим, американський журнал „Тайм” надав можливість відомому журналісту Еріку Ліптону нагадати про проблему забезпечення озброєнням американської оборони [9]. Статтю Е. Ліптона можна тлумачити і як заклик до збільшення виробництва озброєнь, і як заклик до заощадливості, відправляючи їх у вигляді допомоги. Двоєко може бути витлумачена у світі й заява очільника зовнішньополітичного відомства Великої Британії Джеймса Клеверлі: „Ми не можемо допустити, щоб ця війна тривала ще 500 днів” [10]. Як адресована представнику Росії, вона вже наперед була приречена на ігнорування агресором, у той час, як для інших це міг бути заклик до завершення війни і за нинішньої ситуації. Політикам дається карт-бланш у виборі тлумачень.

Поле політичних дискусій в Україні може поповнитися темою доцільності продовження війни в ситуації негарантованості подальшого

постачання озброєнь, і в цих дискусіях можуть знову залунати голоси так званих „голубів”. Правлячому режиму доведеться шукати нових аргументів на користь продовження війни. За відсутності власних військово-технічних ресурсів головним аргументом буде, швидше за все, апеляція до патріотичних почуттів, до інстинкту національного самозбереження, запевняння у неминучості досягнення поставлених цілей, у надійності західних партнерів. Утім, надійність таких обіцянок доведеться підтверджувати новими успіхами на полі бою. Здобувати їх доведеться новими людськими втратами, якими „голуби” не забаряться скористатися.

Необхідність продовжувати воєнний захист країни, з одного боку, зміцнює підтримку правлячого режиму населенням. Але тривалість підтримки буде залежати від реальності завершення війни за формулою миру, представленою Президентом України Володимиром Зеленським на саміті „Великої сімки” ще у листопаді 2022 р. [11]. Вона передбачає вирішення за підсумком війни як українських національних, так і глобальних інтересів. Світові політичні лідери поки що демонструють розуміння глобального значення російсько-української війни, що ілюструється їхніми деклараціями про підтримку України. Але такого роду декларації супроводжуються й іншими міркуваннями, якими готується поворот суспільної думки у „миротворчому” напрямі. Ілюстративною в цьому можна вважати статтю старшого політолога корпорації RAND Семюеля Чарапа у „Форін афферз” за 15 червня 2023 р., у якій міститься недвозначний заклик: „П’ятнадцять місяців боїв показали, що жодна сторона не має спроможності – навіть із зовнішньою допомогою – досягти вирішальної військової перемоги над іншою”, а тому „ефективна стратегія боротьби з міжнародною кризою... вимагає від Сполучених Штатів та їхніх союзників переключити свою увагу та почати сприяти завершенню гри” [12].

Правлячий режим в Україні вже тривалий час протистоїть спробам деяких зарубіжних політиків і діячів умовити Київ до переговорів з Росією у ситуації окупації частини територій України, що, по суті, означало б програш у війні [13]. З одного боку, це спроби тих, кого є підстави вважати „агентами кремлівського впливу”. Але перевагу дипломатичному рішення перед військовим віддають і ті, хто загалом розуміє необхідність більшого озброєння України, однак при цьому песимістично налаштовані щодо повного успіху Збройних сил України й передбачають неминучість „глухого кута”. По суті, це позиція прихильників „заморожування конфлікту” на невизначений час – формула, яка могла б привабити Київ збереженням людських і матеріальних ресурсів в обмін на території [14]. З іншого боку, Київ може розраховувати на тих, хто поділяє позицію, яка віддає перевагу військовому розв’язанню проблеми деокупації.

Сигнали з приводу формули завершення війни, що надходять від західних союзників, які є водночас і донорами, і патронами України, будуть використовуватися як аргументи для критики правлячого режиму, якому доведеться переконувати у відповідності ціни війни її результату. Позиція опозиційних політичних акторів, які фактично повністю відсторонені від

прийняття державних рішень та їх реалізації, а тому вільні від відповідальності за хід війни і її завершення, може виявитися для населення сильнішою за позицію влади. Позицію останньої може суттєво послабити надмірне ув'язування нею завершення війни зі вступом України до НАТО. Відкладання цього рішення західними донорами на невизначений термін може спричинити серед українців відчуття марності принесених жертв. Аналогічний ефект може мати вимушена втрата територій, повне повернення яких теж є одним із головних наративів влади. Вагомим аргументом з боку влади буде сам факт збереження національної державності, яке дає можливість для прогресивного розвитку країни. Населення, втомлене війною, може переключити увагу до тих політичних сил, які не так порушують питання відповідальності за наслідки війни, як висувують проекти українського майбутнього.

Проблема майбутніх українсько-російських відносин. Нинішній стан цих відносин – відверте і непримиренне сприйняття українцями й росіянами одне одного як ворога. У травні 2023 р. 71,8% українців у черговому опитуванні, проведеному Центром Разумкова, заявили, що компроміси з країною-агресоркою неможливі, а 75% росіян, за даними Левада-центру, підтримували продовження агресії [15]. На непохитність росіян у готовності продовжувати війну звертають увагу і західні аналітики [16].

Як і путінський, так і правлячий в Україні режими мають можливість використовувати війну як націєконсолідуючий чинник. Поки що жодна з українських опозиційних сил не закликала до негайних переговорів з ворогом, тим більше до поступок йому. Однак із завершенням бойових дій тема „Україна – Росія” обіцяє стати однією з головних у політичних дискусіях.

Насамперед її зміст буде залежати від того, яка доля спіткає обидві країни після укладання миру. На нинішньому етапі війни доволі популярним є прогноз про розпад Російської Федерації. Повна впевненість у реальності такого розвитку подій присутня і серед вищого українського керівництва [17; 18], і серед західних аналітиків [19]. Якщо розпад РФ вважати неминучим, то в такому разі виникає питання про сенс політичної дискусії з приводу майбутніх стосунків з нею. Ті, хто вірить у неминучість розпаду, можуть опинитися у політичному програші поряд з тим, хто вже зараз замислюється над стратегією українсько-російських відносин. Тим більше, що у середині провідного геополітичного актора євроатлантичного співтовариства – у Сполучених Штатах подібної категоричності щодо російського майбутнього не спостерігається ані серед політичного керівництва, ані серед більшості експертного середовища.

Розпад РФ водночас був би й зникненням міжнародного суб'єкта, який має бути притягнутим до відповідальності за агресію та її наслідки. Сподівання на покарання Росії періодично висловлюються в українському інформаційному просторі, зокрема, у зв'язку з початком роботи в Гаазі Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України [20]. Натомість ряд західних аналітиків висловлюються скептично щодо такої перспективи. Серед них Брайан Фінукейн і Стівенн Помпер, які вказують на недоречність аналогії

між Нюрнберзьким трибуналом і сподіваннями на подібний трибунал для російського диктатора: „Якщо створення такого суду, зрештою, виявиться марним, це також може послабити, а не зміцнити проєкт міжнародного кримінального правосуддя” [21].

Слід зазначити, що у євроатлантичному просторі більше говорять не про зникнення РФ з геополітичної карти світу, а про її майбутню долю. У США не виключають перспективи внутрішнього безладу в Росії [22], незмінності в ній авторитарного стилю правління [23], але не меншою мірою сподіваються на лібералізацію Росії внаслідок її воєнної поразки і наступних масових протестів [24].

Відбудова України. Доволі легко передбачити конкуренцію проєктів авторства різних політичних сил щодо використання фінансової допомоги, яку передбачає виділити Україні міжнародне співтовариство. Тільки ЄС передбачає на 45% покрити витрати у 110 млрд дол., які вже на літо 2023 р. були потрібні на відбудову України. Скоріше за все автори кожного з проєктів будуть шукати їх схвалення від започаткованої 26 січня 2023 р. Міжвідомчої координаційної платформи донорів для підтримки процесу відновлення, відбудови та реконструкції України. Водночас, уявити галузеву спрямованість зарубіжної допомоги можна, коли звернути увагу на тематику міжнародної конференції, присвяченої відновленню України, яка проходила у Лондоні у липні 2023 р. Пріоритетними питаннями на ній були розбудова аграрних та енергетичних потужностей України [25; 26], тобто галузей, які мало впливають на загальний науково-технологічний рівень національного господарства, але мають пріоритетне значення для Європи. У дискусіях на тему українського майбутнього зможуть голосно нагадати про себе ті, хто традиційно ставив під сумнів корисність європейського курсу для української економіки. Більшість з таких політиків раніше були представниками так званих базових галузей української економіки, у т. ч. енергетики та аграрного сектору. Вони ж були переважно носіями ідей про співпрацю з Росією. Якщо ці галузі отримують лівову частку європейської допомоги, то, можливо, це змінить їхні політичні уподобання і євроінтеграційний курс правлячого режиму отримує в їхній особі додаткову підтримку. З іншого боку, залишкове фінансування галузей, якими визначається науково-технічний прогрес і в середині яких особливо жили сподівання на піднесення з європейською допомогою наукоємності національного виробництва, може спричинити зсув у політичних орієнтаціях найбільш інтелектуально насичених соціальних груп і посилити національно-демократичний опозиційний табір.

Можна припустити також, що у політичному полі країни пошириться популістська риторика – збільшення соціальних обіцянок у розрахунках на отримання мандата щодо використання європейської допомоги. Популізм скоріше за все стосуватиметься питання про терміни відбудови. Нинішні передбачення, що процес відбудови триватиме приблизно 5–7 років по завершенні війни, також забарвлені популізмом [35], а продовження воєнних дій і після 2024 р., що рядом експертів вважається цілком імовірним, може

заохотити опозицію на вихід із тіні і використання цього факту для критики режиму.

Політичні позиції скептично налаштованих до євроатлантичного курсу акторів можуть посилитися, коли нагадають про себе труднощі з пошуком обіцяних Україні коштів. В Україні популярні думки, що вагому частку обіцяного пакета допомоги становитимуть конфісковані російські фінансові активи за кордоном. Перспектива вилучення російських активів видається не надто обнадійливою, є відомості, що Європейський центральний банк у приватному порядку попередив Брюссель, що конфіскація російських коштів або передача Україні відсотків, зароблених на цих рахунках, може підірвати довіру до євро та похитнути європейську фінансову стабільність. У Сполучених Штатах також є побоювання, що такий крок буде нервувати країни, які тримають великі валютні резерви в доларах [28].

Політикам в Україні теж доводиться виявляти обережність у сподіваннях на те, що європейські уряди наважаться на акт конфіскації, як це впливає з офіційних коментарів щодо такої перспективи [29–30; 31]. Сумнівність перспективи отримання російських активів навряд чи зупинить українських політиків від використання цієї теми з огляду на її популярний потенціал. Партія „Голос” уже переконує, що затримка з конфіскацією активів зумовлена тим, що в Україні не розроблено механізму і плану їх використання [32], що може бути натяком на пропозицію свого авторства у розробці такого механізму.

Ригоризм українських політиків у питанні відносин з РФ вирізняється поряд з певною стриманістю західних донорів, які вже зараз розмірковують про майбутню співпрацю з цією країною, чим, скоріше за все, і зумовлена їхня обережність щодо питання про російські активи. Знаючи про популізм як одне з головних знарядь українських вітчизняних політиків, можна очікувати підсилення загострення пристрастей у дискусіях щодо відносин між Україною і РФ, коли емоції братимуть гору над раціональними міркуваннями. Підготовка розсудливого обговорення проблеми потребує завчасної підготовки громадської думки, що дуже важко робити під постійними ударами, що їх завдає агресор по цивільному населенню. Проте, можна передбачити, що найбільш авторитетно у майбутній дискусії пролунає голос тих, хто зуміє таку підготовку провести.

Політичний лад. Завершення війни, цілком вірогідно, підштовхне політичний клас до обговорення питання про ефективність, виходячи з досвіду воєнного часу, політичного устрою країни. Поки що риторика західних партнерів сповнена незмінністю підтримки України. Однак на Заході непоодинокі виступи, у яких прогнозується примушування України до переговорів з РФ, коли не завершена повна деокупація. Такий підсумок війни підживить очікування опозиції на використання настроїв розчарованості серед населення для здобуття влади, і один зі шляхів для цього – вимога змін у правилах виборчої гри, що потягне за собою і дискусію про політичний устрій держави. Цілком вірогідно, що ініціатори такої дискусії будуть орієнтуватися на концепції, які продукуються сучасною

західною політичною думкою стосовно долі демократії у світі. Провідним трендом є опікування глобальною перемогою демократії, оскільки „відмова від боротьби за свободу була б трагічною помилкою” [33]. Обговорюються також питання і протидії автократичному правлінню, і нагальних кроків з просування демократії у світі [34–36]. Для України може здаватися символічним виникнення такої дискусії в американській пресі в час, коли наша країна веде збройну боротьбу за глобальну демократію, про що сказав професор Єльського університету Тімоті Снайдер: „Чинячи опір, українці запобігли низці дуже темних сценаріїв, і виграли європейські та північноамериканські демократії цінний час на роздуми та підготовку” [37].

Внесок нинішнього правлячого в Україні режиму у розгортання європейського фронту опору російській деспотії обіцяє йому високі переваги у подальшій політичній конкуренції. Воєнні успіхи можуть бути вагомим аргументом для збереження національної політичної системи у тому вигляді, в якому вона склалася і, головне, того „режиму-порядку” її функціонування, який установлений правлячим „режимом-структурою”. З другого боку, наявні успіхи, скоріше за все, не переконають тих, хто виступатиме під гаслами вдосконалення демократії, тим більше, що такі гасла зазвичай безпрограшно впливають на свідомість населення, якого втома від війни зазвичай змушує забувати про воєнні успіхи й каналізувати цю втому в опозиційні владні настрої.

Правлячому режиму доведеться впоратися зі спокусою збереження того рівня концентрації влади в його руках, що його потребував воєнний стан. Професори Університету Джорджа Вашингтона Генрі Хейл і Манчестерського Ольга Онуч уже зараз на сторінках „Форін афферз” попереджають: „... коли війна нарешті закінчиться... Зеленському доведеться відбудувати та зміцнити не лише міста та інфраструктуру України, але й її демократію. Йому доведеться покласти край тенденції країни формувати уряд навколо мереж особистого патронажу, які схильні до корупції, і виробити інклюзивну концепцію патріотизму. Йому також потрібно буде поважати правила та дух української конституції. Здатність Зеленського протистояти цим викликам визначатиме долю його країни та майбутнє її демократії” [38].

Можна припустити, що „картинка” майбутньої української демократії буде однією з ліній, уздовж якої відбуватиметься реструктуризація політичного простору країни. Вітчизняна політична дискусія з цього приводу буде частиною глобальної дискусії, яка точиться зараз у світовому політичному просторі навколо питання про співвідношення пропорцій державного директизму суспільним життям і ліберальних свобод. Цікаво, що зіткнення думок з цього приводу відбувається і в середовищі британських консерваторів – традиційно послідовних поборників ідеї обмеження державного втручання. Лідер британських консерваторів Вільям Хейг у своїй статті у „Таймз” від 22 травня 2023 р. закликав партію утримуватися від догматизму і застосовувати на практиці ліберальні ідеї [39], що було зустрінуте з насторогою тими, хто тримається за традиційні консервативні цінності, сконцентровані у політичному афоризмі, що найстрашніші слова в англійській мові – „я з уряду і я тут, щоб допомогти” [40].

У той же час, у західній політичній пресі присутні роздуми не тільки навколо демократичних альтернатив, а й щодо можливої перспективи відходу країн від демократії у бік авторитаризму, який у ряді випадків демонструє кращу ефективність у розв'язанні базових людських потреб. Американські аналітики Метью Кроніг і Даніель Міллер вважають вартою уваги думку, що „автократії сьогодні більш спроможні та привабливіші, ніж у минулому, і це загрожує довготривалому домінуванню демократії”, а тому демократичним системам „потрібно буде визначити власні недоліки та виправити їх” [41]. Крім того, треба враховувати і стійкість диктатур, на що звертає увагу професор Торонтського університету Лукан Вей [42].

Тема ефективності демократій і диктатур порушується у західному політикумі, не в останню чергу, через необхідність посилення ролі держави у подоланні кризових явищ, і, крім того, це певною мірою відповідає настроям населення. Тим більше ця тема неминуче актуалізується у країнах, де вихід із кризи потребує максимальної національної консолідації, яка зазвичай асоціюється із „сильною” владою. Завершення війни, скоріше за все, дасть старт змаганням національних проєктів, у яких центральним сюжетом буде або поширення демократії, або її регулювання, або суттєве звуження. Не виключено, що почнеться конкуренція проєктів не „більшої-меншої демократії”, а „м'якшого-жорсткішого авторитаризму”, а то, може, й тоталітарної диктатури. І для населення, втомленого війною і соціальними втратами, друге зі змагань може виявитися більш цікавим з погляду перспективи розв'язання базових життєвих проблем.

Довіра до влади. Найближчий час обіцяє винятково гостру політичну пар-конкуренцію між чинним режимом та його опонентами зі створення максимально привабливого образу влади, якою вона або залишиться у правлячої політичної сили, або перейде до нових претендентів на неї. Уже саме наближення дати чергових парламентських (офіційно мали б відбутися 29 жовтня 2023 р.) і президентських (перший тур мав би відбутися 31 березня 2024 р.) виборів є перевіркою нинішньої влади на відданість демократичним процедурам, відхід від яких дасть конкурентам аргументи для її дискредитації. Критичні випадки проти влади може суттєво посилити незгода з її тими або іншими діями, яка лунатиме з євроатлантичного боку.

Перші симптоми незгоди вже присутні з приводу парламентських і президентських виборів. З одного боку, влада має формальне право відтермінувати вибори, посиляючись на воєнний стан, тобто до завершення війни, не говорячи про логічність такого кроку, виходячи не лише із формального стану, а й з воєнних реалій. Між тим президент Парламентської Асамблеї Ради Європи Тіні Кокс висловив українській владі думку про можливість проведення виборів і під час воєнного стану [43]. Різка заперечення цьому з боку секретаря Ради національної безпеки і оборони України Олексія Данілова було повністю обґрунтованим національними правовими положеннями, але позиція ПАРЄ залишається майданчиком для критики влади.

Крім того, виникли симптоми незгоди, яка існує у західному політикумі, з приводу перспективи другого президентського терміну Володимира

Зеленського, однозначно підтриманої Головою Верховної Ради України Русланом Стефанчуком [44]. Конкуренти В. Зеленського, своєю чергою, можуть посилатися на думки, які лунають з іншого боку Атлантики. У вже згадуваній статті Г. Хейла та О. Онуч міститься доволі відвертий натяк В. Зеленському: „Мабуть, найбільшою справою, яку будь-коли зробив президент США Джордж Вашингтон, навіть більшою, ніж приведення своїх військ до перемоги у війні за незалежність, було відійти з поста президента в той час, коли його все ще шанували як героя війни і він був найвидатнішим лідером країни” [38].

Незаперечний авторитет, який В. Зеленський має зараз не тільки в Україні, а й у світі, не завадив президенту Німецького Фонду Маршалла Хізер Конлі закликати американський уряд реалізувати „термінову потребу” – відшукати особистість, яка б контролювала і координувала всю допомогу уряду США Україні і відповідала перед Конгресом США за результати [45]. Претенденти на президентську посаду можуть поповнити свій багаж і думкою лідера британських консерваторів В. Хейга, що не тільки у диктатурах, а й у демократіях світу трапляються лідери, які відмовляються піти, не думаючи про збиток, який вони завдають цим своїм націям і власним демократіям [46].

Подальші процеси у політичному полі України безумовно підтвердять уже відому істину, що опозиція у диспутах з владою завжди матиме ту перевагу, що їй, на відміну від влади, не доводиться відповідати за свої дії. Відповідно, увесь час до наступних виборів буде етапом накопичення негативної інформації про дії правлячого режиму. В цьому відношенні владі доведеться дуже обережно прораховувати свої кроки, аби не давати підстав для поповнення „пулу критицизму”. Такою підставою, приміром, може бути висунутий фракцією „Слуга народу” законопроект про позбавлення народних депутатів права брати участь у пленарних засіданнях на 5 днів з вирахуванням із їхньої зарплати за ці дні за поширення ними інформації про пленарні засідання раніше, ніж через одну годину після їх закриття (законопроект № 9005). Ця ініціатива обов’язково буде використана опозицією для звинувачень правлячої політичної сили у намірах запровадити у політику „закритість”, обмежити у країні свободу слова і доступ громадян до інформації тощо [47]. Благодатним ґрунтом для критики влади будуть її провали із доведенням злочинів опозиційних політиків, некомпетентних або шкідливих дій попередньої влади і т. п.

Національний бізнес у політичному ландшафті України. Однією з головних тем політичного дискурсу у найближчі роки, без сумніву, стануть економічні проблеми. Можна очікувати насамперед політичної дискусії з приводу ефективності ринкових відносин для вирішення завдань оборони країни та її повоєнної відбудови, тим більше, що питання про соціальні успіхи капіталізму періодично порушуються й у самому капіталістичному світі. Інша новація у євроатлантичному світі – елементи лівого популізму у консервативній політичній ідеології. Цей феномен з’явився два десятиліття тому серед європейських правих, а зараз проявляється у США закликами

всередині Республіканської партії протистояти загрозам, створеним глобалізованими ринками та транснаціональними корпораціями, захищати робітників, їхні сім'ї та громади, а також національні інтереси [48].

Роздуми західних аналітиків на цю тему будуть свого роду „підкастом” відповідних роздумів в Україні на тему надання українській економіці належної інклюзивності й подолання в ній екстрактивних тенденцій. Не важко передбачити, що риторика на підтримку інклюзивності буде повторюванням не раз озвучених ідей, як це відбувається вже зараз, коли висуваються рецепти досягнення національного успіху [49].

Країну очікують популістські змагання з інших економічно чутливих питань, як це впливає з уже наявної риторики політичних акторів. ВО „Батьківщина”, приміром, домагатиметься під час ухвалення Закону „Про споживче кредитування” внесення в нього поправок щодо встановлення справедливої облікової ставки та мінімальної суми протермінованої заборгованості людей перед банками для реструктуризації їхніх кредитів [50], явно намагаючись розширити коло своїх прихильників. Аналогічним чином зростуть обіцянки різного роду пільг, приміром, у податковій системі, нинішня політика щодо якої піддається критиці з боку і ВО „Батьківщина” [51], і „Європейської солідарності” [52], або державних дотацій у випадках, що об'єктивно трапилися внаслідок воєнних дій [53].

Більша чи менша виразність економічної теми у політиці значною мірою буде залежати від активності самого бізнесу, чим актуалізуватиметься увага до відносин між владою і тими, кого зазвичай зараховують до олігархів. Загалом, ставлення українців до олігархату за роки незалежності склалося в цілому як негативне. Українських олігархів зазвичай вважають творцями економічної й політичної корупції, і ця тема, скоріше за все, і надалі буде лейтмотивом політичних дискусій у країні. Кожна політична сила буде переконувати населення, що вона спроможна примусити олігархат до національної відповідальності. Для підтвердження скоріше за все будуть використані посилання на діяльність великих бізнесменів у розвинутих країнах. Але цікаво, що осудливі випадки проти олігархів трапляються і в країні класичного капіталізму – Сполучених Штатах, де часом висловлюються підозри у бік американських бізнесменів щодо того, що вони не менш корумповані, ніж українські. Красномовною з цього погляду була історія зі звинуваченнями сина нинішнього американського президента Хантера Байдена, яка свого часу поволі вщухла на тлі українсько-американського військового співробітництва, але у 2023 р. спливла знову [54].

Під час воєнного стану ознаки політичної активності українських олігархів майже повністю зникли, але, як зазначає агентство „Блумберг”, не зникла вірогідність формування нового олігархічного класу, що може загальмувати надходження закордонних інвестицій та демонополізацію ринку [55].

Ситуація дає підстави для припущення, що однією з ліній політичного розмежування в Україні буде питання про ставлення до олігархату загалом і, зокрема, до так званого „закону про олігархів”, прийнятого

у 2021 р. Неоднозначність ставлення до українського олігархату на Заході ілюструється тим, що попри постійні звинувачення його у наданні українському суспільно-політичному життю корупційних рис, усе ж Європейська комісія „За демократію через право” (Венеційська комісія) рекомендувала відкласти імплементацію цього закону на час війни. У відповідь Кабінет Міністрів України не тільки відтермінував строк формування реєстру олігархів, а ще й передбачив виконання рекомендації комісії про внесення до закону окремих змін [56]. Позитивно відгукнувся на рекомендацію комісії і Офіс Президента коментарем, що український бізнес зазнав під час війни великих втрат, а тому зараз важко визначити, хто може бути у цьому списку [57].

Раціональність такого підходу може бути дезавуована, якщо за підсумком війни з'являться факти шкідливих щодо України дій з боку конкретних представників великого бізнесу. Такий перебіг подій неминуче загострить полеміку між правлячим режимом і його конкурентами, на хід якої обов'язково почне впливати великий бізнес, у підсумку підважуючи єдність суспільства, яка сформувалася під час війни.

З великим бізнесом зазвичай асоціюють масштабну корумпованість України, що є традиційною підставою для зволікання з прийняттям її до ЄС і НАТО. З одного боку, на Заході помічають активізацію антикорупційної діяльності адміністрації В. Зеленського [58], але не обминають увагою факти зволікання з прийняттям необхідних рішень, а також коментар виконавчого директора Transparency International Україна Андрія Боровика, що „за Зеленського ми завжди були крок вперед, крок назад” [59].

У західній пресі висловлюються сумніви щодо здатності України самостійно подолати корупцію після війни, коли почнеться період відновлення, і висувається пропозиція доповнити національний рівень протидії їй другим рівнем – системою міжнародної багатосторонньої координації та нагляду, третім – інститутом генеральних інспекторів для поточного фінансування військових операцій та гуманітарної допомоги, а також багатосторонніми донорськими агентствами та агентствами ЄС, і четвертим – незалежним інтегрованим офісом для управління зусиллями з реконструкції [60]. Не виключено, що ставлення до тих або інших проєктів, які народжуються у країнах-донорах майбутньої реконструкції України, стануть лініями розмежування і між владою та опозицією, і в середині самої опозиції, коли настане для них час висунення власних проєктів побудови нової країни.

Тема соціальної відповідальності бізнесу скоріше за все буде доповнюватися традиційно привабливою для виборців ширшою темою соціальної відповідальності багатства взагалі. Критика багатства і тих, хто його має, може стати вигідною темою для українських радикалів, які завжди намагалися грати на емоціях соціально знедолених.

Національна єдність і електоральне гуртування. Можна припустити, що однією з ліній розмежування у політичному полі України будуть претензії кожного з основних політичних акторів бути ядром національної консолідації. Заклики до національної єдності будуть автоматично лунати і

як заклики до електоральної єдності з їх авторами. Метод розрахований на безпосередню причетність населення до війни. На кінець березня 2023 р., за даними Центру Разумкова, 37% українців мали родичів або близьких і знайомих, які загинули або були поранені внаслідок воєнних дій, 28% опитаних громадян мали знайомих та близьких, яких війна змусила шукати притулку за кордоном [61].

Єдність у протидії агресору має посилюватися непримиримістю до тих, хто співпрацював з ним. Партія „Голос” уже зараз опановує цю тему в контексті недопущення будь-якої поблажливості до тих, хто допомагав окупантам [62]. Утім, непримиренність до колабораціонізму через невелику кількість тих, хто був його учасниками, не несе політичним акторам такої електоральної загрози, як їхнє негативне налаштування до чоловіків призовного віку, не увільнених від військового обов’язку, які залишили країну. Негативне ставлення до них має приваблювати тих, хто залишався у країні, але позбавляє перспективи залучити шукачів притулку на свій бік. Тактика кожної політичної сили буде визначатися і цими міркуваннями у сукупності із загальною моральною атмосферою у країні. Можлива і тактика лавірування, до якої вже зараз вдається правляча партія, чия фракція у Верховній Раді відмовилася голосувати за законопроект щодо відповідальності для чоловіків призовного віку, які поїхали за кордон і не повернулись у встановлений термін під час воєнного стану [63].

Загальна атмосфера ворожого налаштування до агресора робить неможливим структурування політичного поля вздовж лояльності/неприйнятності стосовно російських нарративів. Швидше за все структурування буде спрямоване вздовж теми ефективності протидії ворожій пропаганді. Виснажена війною людська свідомість може легше піддаватися навіюванням, що застосовуються агресором, і виявляти толерантність до нього, на що звертають увагу і західні журналісти [64; 65].

Усе це добре усвідомлюється акторами українського політичного поля, і кожен намагатиметься своїми контрпропагандистськими акціями збільшити свій авторитет серед українського населення. Однак у ситуації війни влада має більше можливостей, якщо не сказати монополію, на ведення психологічної війни з ворогом. Здобутий правлячим режимом під час війни лідерський авторитет дозволяє йому більш відверто проводити політику з культурної гомогенізації й дерусифікації української нації громадян. У цілому ця політика сприймається схваленням і підтримкою, що особливо важливо, серед культурної еліти, яка, на що звертає увагу і зарубіжна преса, в радянські часи й тривалий відрізок незалежності була переважно російськомовною [66]. Культурна дерусифікація України сприймається у західній пресі якщо не з вітаннями, то принаймні із розумінням, як засіб збереження національної ідентичності [67]. З іншого боку, „дерусифікація як заборона” може справити і протилежний очікуваному ефект, оскільки російські високі культурні досягнення цінуються у світі, усе ще приваблюють значну частину населення України, і це може бути використано конкурентами влади. З припиненням воєнних дій у політичному полі знову може пролягти

лінія між адептами повної відмови від культурної спадщини метрополії, у т. ч. заборонними методами, і адептами збереження тих її зразків, які позбавлені шовіністичного ідеологічного напilenня. В руках адептів другої лінії можуть опинитися кращі аргументи, щоб повернути на свій бік значну частину населення, особливо по завершенні воєнних дій.

Схожого характеру можуть бути політичні дебати з приводу релігійної єдності православної частини суспільства. Владі доведеться зважати на те, що у проросійських політиків залишається шанс на пропаганду своїх програм серед тих, хто поки що прихильний Українській православній церкві Московського патріархату. Згідно з проведеними у 2020–2021 рр. опитуваннями їх частка серед опитаних становила близько 22% [68]. Проросійські православні церковні кола можна позбавити можливості розколювати віруючих і протидіяти їхній діяльності радикальними кроками. Водночас такі кроки таять у собі ознаки недемократичності, тоді як подальші розмежування у політичному полі країни стосуватимуться саме оновленого обличчя української демократії, захист якої є одним із гасел в опорі фашистській агресії. Воєнний стан певною мірою переконує населення у необхідності вимушеного відходу від загальнодемократичних принципів заради національного самозбереження. Однак надалі жорсткі заходи стосовно проросійських церковників якщо і можуть сприйматися віруючими як виправдані, то за умови декларування з боку Вселенської Патріархії якщо не підтримки такої церковної політики, то принаймні нейтральної позиції щодо неї або морального осуду нею російського церковного кліру.

Проблема національної консолідації неминуче поставатиме разом з питанням про національні меншини – їхніми правами і статусом. Не зайве нагадати, що вдосконалення законодавства у сфері національних меншин було однією з вимог, які ставилися для України щодо надання їй статусу кандидата на членство у Європейському Союзі. Логічно очікувати, що ті політичні актори, які розташуються вздовж цієї лінії політичних дебатів, будуть орієнтуватися на етнополітичні практики, які є домінуючими у провідних країнах ЄС і яких вимагають міжнародні правозахисні організації, насамперед Венеційська комісія.

У цьому зв'язку доречно нагадати, що у державах Європейського Союзу немає матричної моделі етнонаціональної політики. Приміром, Франція дотримується філософії національної мовно-культурної гомогенності, хоч вона і розходиться з реаліями життя, що ілюструється заворушеннями вихідців з афро-азіатських країн [69]. Наявність такої самої проблеми визнається й у Великій Британії [70].

В Україні посилення дебатів з етнополітичних питань цілком можливе у зв'язку з питанням про ставлення до „руського міра” як політико-ідеологічного феномену і до російської меншини як етносоціальної спільноти. Якщо стосовно цієї найбільшої в Україні меншини буде вестися політика не те що дискримінації, а й ігнорування, то варто чекати скорої появи її захисників, які апелюватимуть до міжнародних інституцій. Питання може

набрати тим більшої гостроти, що йтиметься про право меншини на розвиток культури своєю національною мовою у країні проживання.

Не можна виключати внесення до політичного порядку денного і питання про фактор імміграції у досягненні національної єдності в Україні. Побожування, що імміграція може зруйнувати національну єдність, висловлюються й у європейських країнах [71], там, де давно утвердилася ліберальна філософія етнополітичних відносин. Неминуче погіршення демографічної ситуації в Україні внаслідок війни поставить державне керівництво перед питанням про резерв робочої сили, про залучення працівників з-поза меж України. Поява великих груп іноземних працівників, які зазвичай гуртуються на новому місці за етнорелігійною ідентичністю, призведе до утворення нових іммігрантських етнорелігійних груп. Відповідно, у політичному полі України окреслиться лінія розмежування з питання вибору моделі державної етнополітики – або соціокультурна інтеграція прибульців, або їх соціокультурна сегрегація. Здобуття голосів виборців як головна мета політичної боротьби може змусити частину політикуму позбутися гуманістичних принципів і спробувати використати атавізми масової психології, не турбуючись про моральне здоров'я суспільства, або, навпаки, приваблювати іммігрантів соціальними обіцянками. З іншого боку, безмежний лібералізм в етнополітичній сфері також може мати протилежний ефект. Приміром, категоричні вимоги Венеційської комісії, щоб правовий статус національної меншини в Україні надавався будь-якій групі громадян неукраїнської етнічної ідентичності незалежно від традиційності її проживання на українській території, спричинить появу такої кількості груп нових іммігрантів, які будуть мати право розраховувати на державні пільги, і це стане непосильним тягарем для національної економіки. Змагання за голоси таких виборців ще більше стимулюватиме популістський тренд у політичному просторі країни.

Дражливим питанням у політиці національної консолідації буде досягнення узгодження між необхідною в умовах війни централізацією управління і межами регіонального і місцевого самоврядування. У євроатлантичному світі розширення меж місцевого самоврядування і розпочата ще перед війною децентралізація управління дістала позитивне ставлення, про що можна судити хоча б з того факту, що авторитетний „Форін афферз” вмістив у червні 2023 р. статтю, центральна ідея якої полягає у тому, що основним джерелом стійкості України є сильне почуття місцевої громадянської ідентичності [72]. Політичні актори, без сумніву, намагатимуться використати на свою користь зміцнення регіональної свідомості та збільшити внаслідок цього свій електорат. Певний потенціал для цього існує: регіони зробили різний внесок у протистояння агресору, зазнали різного масштабу людських і матеріальних втрат, потребують різного обсягу підтримки з боку центральної влади. Не отримавши очікуваного обсягу підтримки, стануть шукати різних спонсорів, донорів та інвесторів за межами України, і не виключено, що і в країнах, які під час війни демонстрували лояльність до російського керівництва. Такий розвиток подій, якщо він трапиться, з одного боку, може посприяти угамуванню геополітичних пристрастей,

спричинених зухвалим порушенням Росією норм міжнародного права, а з іншого боку, може розвивати відчуття національної небезпеки, яке солідаризувало українців під час війни, або утворювати сприятливий ґрунт для пропаганди серед них євразійства.

Політична розстановка: вірогідність оновлення. Лінії політичного розмежування проявляються розташуванням уздовж них політичних акторів. За роки незалежності в Україні утворилася багатопартійність із певною структурою більш-менш стабільних за своїм впливом суб'єктів. Вище вже зазначалося, що в умовах війни політична активність, особливо опозиційна, партій значно зменшилася. Війна суттєво підняла рейтинг і президента, і його партії. Однак, коли йдеться про майбутню розстановку політичних сил, то треба мати на увазі вірогідність появи політичних акторів з не меншим авторитетом. Так, у січні 2023 р. велику підтримку у 49% опитувані надали неіснуючій „Політичній партії Сергія Притули”, яка випередила партію „Слуга народу” (41%) [73]. Наведений казус з опитуванням нагадує, що ситуація у розстановці сил у політичному полі країни може суттєво змінитися, якщо відбудеться політизація активних соціальних сегментів. Таким може бути, наприклад, ветеранський корпус. Позиція його членів, безумовно, важлива і для правлячої, і для опозиційних політичних сил. По-перше, збройним силам довіряють понад 90% населення [74]. Передбачається, що кількість тих, хто з повним правом може мати статус ветерана, в майбутньому може досягти 4–5 млн людей [75]. Не важко передбачити, що кількісне і морально-психологічне ядро цієї соціальної групи становитимуть безпосередні учасники бойових дій.

Ті, хто зацікавлений у залученні ветеранів на свій бік, скоріше за все застосовуватимуть випробувану тактику роздавання соціальних обіцянок. Концентрація влади і ресурсів війни дає можливість правлячому режиму вже зараз застосовувати таку тактику, будучи забезпеченим від звинувачень у психологічних маніпуляціях. Незалежно від відкритих і прихованих мотивів соціальної політики режиму стосовно ветеранів, його конкретні рішення і кроки безумовно мають викликати у вояків і членів їхніх сімей схвальні відгуки і почуття вдячності. Тим більше, що соціальний захист ветеранів декларується як послідовна урядова політика, яка включатиме адаптацію військовослужбовців до цивільного життя, забезпечення їх належним соціальним пакетом тощо [76]. Нарешті, у проєкті майбутньої України Президента України передбачено здійснення стосовно ветеранів так званої „Політики героїв”, яка полягатиме у вирішенні їхніх найбільш важливих життєвих питань.

Правлячий режим уже зараз, до завершення війни, робить у цьому напрямі відповідні правові й управлінські кроки. Розроблено комплекс заходів, якими має бути полегшено цивільну адаптацію ветеранів [77; 78]. Витрати на ветеранську політику окремо передбачені у державному бюджеті, і тільки у 2023 р. вони встановлені у розмірі 6,8 млрд грн, у т. ч. 5,5 млрд на забезпечення ветеранів житлом [79]. Безумовно, усе це дії, якими можна завоювати симпатії ветеранів. Разом з тим, у їхній пам'яті залишатимуться

факти обкрадання бійців, які несуть на собі важкий тягар фронтового буття, що було виявлено журналістськими розслідуваннями [80]. Навряд чи недовіру бійців до ефективності антикорупційних заходів державного і військового керівництва розвіють повідомлення про покарання окремих корупціонерів [81].

Вірогідно, правлячий режим намагатиметься каналізувати невдоволення бійців і ветеранів проти інших суспільних суб'єктів. Симптомами такої тактики можна вважати періодичні вкидання в інтернет-простір ветеранських обурень розвагами цивільного населення під час війни, витратами на культурні та мистецькі проєкти, замість спрямування цих коштів на потреби ЗСУ тощо. Люди в окопах завжди вимагають від мирних громадян солідарності з ними, яка нерідко розуміється як добровільне самообмеження людей тилу у побутовому сенсі. Між тим, історія показує, що усі війни супроводжувалися зусиллями зі збереження в тилу максимально наближених до довоєнних поведінкових практик. При цьому усі культурні і мистецькі продукти намагалися у тій або іншій формі донести до лінії фронту. Війна робить людину більш жорсткою, і якщо вона буде ще й відчужена від культурного процесу, а то й вороже налаштована до нього, то може сприймати своїм ворогом цивільне життя як таке, що зробить мало реальним утілення стратегії адаптування такої людини до мирних умов. Взагалі, стимулювання у вояків комплексу недоотриманого ними боргу може закономірно перерости у споживацький комплекс, який проявлятиметься постійним зростанням соціальних вимог від країни, яка має акумулювати кошти на своє відновлення. Якщо режим спробує соціальним пакетом і заохоченням серед ветеранів претензій до суспільства збільшити за їх рахунок базу своєї політичної підтримки, то ефект може виявитися протилежний очікуваному.

Неминучість продовження війни дозволяє правлячому режиму залишатися ядром політичної консолідації суспільства, а політична і моральна підтримка, що надається йому євроатлантичним світом, від допомоги якого залежить підсумок війни, поки що забезпечує режим від політичного радикалізму з боку конкурентів. Але, зважаючи на перебіг війни, ті проблемні питання української політики, які окреслюються у вигляді перспективи, можуть спричинити вибуховий ефект залежно від позиції щодо них з боку євроатлантичних донорів. Якщо це буде позиція „зовнішнього управлінця”, то поведінка основних політичних акторів в Україні може звестися до конкуренції за здобуття його лояльності.

У підсумку доводиться зауважити, що будь-який прогноз несе на собі відбиток авторської суб'єктивності. Прогноз, який претендує на статус наукового, не є винятком. Евристика, яка становить його сутнісне ядро, буде перевірена тільки через певний час. Тому політичний прогноз є більшою мірою спробою передбачення, ніж логічним обґрунтуванням з дотриманням ключової наукової вимоги – достовірності емпіричного знання, на основі якого зроблено прогностичний висновок. Таке знання ще має з'явитися з плином суспільно-політичного життя країни.

Бібліографічні посилання *

1. Зеленський запропонував нову доктрину для України з 5 пунктів. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/zelenskiy-zaproponuvav-novu-doktrinu-dlya-ukraini-z-5-punktiv-video#gsc.tab=0>
2. Романюк А. Як Україна змінить нову європейську реальність: Кулеба назвав три ключові напрямки. URL: <https://trueua.info/news/yak-ukraina-zminit-novu-evropejsku-realnist-kuleba-nazvav-tri-klyuchovi-napryamki>
3. Холоднова А. Витік документів Пентагону: Війна рф проти України триватиме до 2024 року, жодна сторона не переможе. URL: <https://babel.ua/news/92710-vitik-dokumentiv-pentagonu-viyna-rf-proti-ukrajini-trivatime-do-2024-zhodna-storona-ne-peremozhe>
4. Пишкін С. Воллес вірить в успіх контрнаступу ЗСУ, однак війна не завершиться в 2023 році. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/volles-virit-uspix-kontrnastupu-zsu-odnak-1681907231.html>
5. Cohen R. The U.S. Should Get Over Its Short War Obsession. *Foreign Policy*. March 28, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/03/28/us-russia-ukraine-china-short-war-strategic-patience/>
6. Evans M. Russia-Ukraine War: Has Joe Biden's Endgame Changed? *The Time*. March 27, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-ukraine-war-joe-biden-endgame-3x5jk5pn7>
7. Jentleson B. American Consensus on Ukraine Has Fractured. *Foreign Policy*. March 29, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/03/29/ukraine-support-us-republicans-democrats-politics/>
8. Sabatini C. America's Love of Sanctions Will Be Its Downfall. *Foreign Policy*. July 24, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/24/united-states-sanctions-debt-china-venezuela/>
9. Lipton E. From Rockets to Ball Bearings, Pentagon Struggles to Feed War Machine. *The New York Times*. March 24, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/03/24/us/politics/military-weapons-ukraine-war.html?action=click&pgtype=Article&state=default&module=styl-us-armed-forces&variant=show®ion=MAIN_CONTENT_1&block=storyline_top_links_recirc
10. „Війна не може тривати ще 500 днів”, – голова МЗС Великої Британії Клеверлі. URL: https://sensor.net/ua/news/3431764/viyina_ne_mojе_tryvaty_sche_500_dniv_golova_mzs_velykoyi_brytaniyi_kleverli
11. Президент України представив на саміті G20 „українську формулу миру”, що складається з 10 пропозицій. URL: <https://rubryka.com/2022/11/15/prezydent-ukrayiny-predstaviv-na-samiti-g20-ukrayinsku-formulu-myru-shho-skladayetsya-z-10-propozytisij/>
12. Charap S. An Unwinnable War. *Foreign Affairs*. June 5, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/unwinnable-war-washington-endgame>
13. Мазуренко А. Україну намагаються „посадити” за стіл переговорів на умовах Росії, – Данілов. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/11/7401647/>
14. Haass R., Kupchan C. The West Needs a New Strategy in Ukraine. *Foreign Affairs*. April 13, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-richard-haass-west-battlefield-negotiations>
15. Скільки росіян підтримують війну проти України і чи бояться контрнаступу ЗСУ – результати опитування. URL: <https://informator.ua/uk/skilki-rosiyan-pidtrimuyut-viynu-proti-ukrajini-i-chi-boyatsya-kontrnastupu-zsu-rezultati-opituvannya>

* Уніфіковані локатори ресурсів (URL-адреси) в бібліографічному списку посилань наведені за датою надходження рукопису статті до редакції.

16. Cohen R. Fear, Mayhem and Defiance as Russia's War Comes Home. *The New York Times*. June 12, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/12/world/europe/russia-war-belgorod.html>

17. Секретар РНБО озвучив 15 причин, чому українці хочуть зникнення росії. URL: <https://rubryka.com/2023/05/01/sekretar-rnbo-ozvuchyv-15-prychyn-chomu-ukrayintsi-hochut-znyknennya-rosiyi/>

18. „Процеси вже не зупинити”, – Данілов заявив, що світ має готуватися до розпаду РФ. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/576412-procesi-vzhe-ne-zupiniti-danilov-zayaviv-shcho-svit-maye-gotuvatisya-do-rozpadu-rf>

19. Motyl A. It's High Time to Prepare for Russia's Collapse. *Foreign Policy*. January 7, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/01/07/russia-ukraine-putin-collapse-disintegration-civil-war-empire/>

20. „Передвісник трибуналу над Росією”: уперше в історії розглядається злочин агресії держави проти іншої держави. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tsentr-haaha-zlochyn-ahresiyi-trybunal-dokazy-svidchennya/32488979.html>

21. Finucane B., Pomper S. Can Ukraine Get Justice Without Thwarting Peace? *Foreign Affairs*. May 8, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-ukraine-justice-thwarting-peace>

22. Coffey L. Washington Needs to Get Ready for Russian Chaos. *Foreign Policy*. June 26, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/26/russia-putin-wagner-prigozhin-rebellion-mutiny-collapse-disintegration-civil-war-chaos/>

24. Walton C. What Comes After Putin's Rule in Russia. *Time*. June 2, 2023. URL: <https://time.com/6284209/after-vladimir-putins-rule-in-russia/>

25. Kendall-Taylor F., Frantz E. The Treacherous Path to a Better Russia. *Foreign Affairs*. June 20, 2023. URL: https://www.foreignaffairs.com/?gad=1&gclid=EAlaIQobChMI3PKw_Mfg_wIVuUGRBR2FuAFSEAAAYASAAEgUbfD_BwE

25. Відновлення та відбудова України. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/reconstruction-ukraine_en

26. Світ об'єднає зусилля для повоєнного відродження України. *Урядовий кур'єр*. 8 липня 2023 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/svit-obyednaeye-zusillya-dlya-povoeyennogo-vidrodzhe/>

27. У Мінекономіки спрогнозували, за скільки років відновиться довоєнний рівень життя та доходів в Україні. URL: <https://delo.ua/economy/u-minekonomiki-sprognozuvali-za-skilki-rokiv-vidnovitsya-dovojennii-rivnya-zittyta-ta-doxodiv-v-ukrayini-413931/>

28. Landler M. Allies Pledge Billions for Ukraine's Recovery as Zelensky Stresses Urgency. *The New York Times*. June 21, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/21/world/europe/ukraine-war-recovery.html>

29. Пишкін С. „Захід передасть Україні золотовалютні резерви Росії за певних умов”, – Малюська. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zapad-peredast-ukraine-zolotovalyutnye-rezervy-1662979275.html>

30. Ткаченко М. NYT: саме Росія має заплатити за відновлення України – ця ідея здобуває дедалі більшу підтримку. *Дзеркало тижня*. 25 березня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/nyt-same-rosija-maje-zaplatiti-za-vidnovlennja-ukrajini-tsja-ideja-zdobuvaje-dedali-bilshu-pidtrimku.html>

31. Бережанський І. Країни ЄС підтримали план використання російських активів на користь України. URL: <https://tsn.ua/groshi/krayini-yes-pidtrimali-plan-vikoristannya-rosiyskih-aktiviv-na-korist-ukrayini-2361085.html>

32. „Партнери чекають, що Україна сформує механізм використання конфіскованих активів РФ”, – Кіра Рудик. URL: <http://www.goloszmin.org/news/>

partneri-chekayut-shcho-ukrayina-sformuye-mehanizm-vikoristannya-konfiskovanih-aktiviv-rf-kira-rudik

33. Diamond L. All Democracy Is Global. *Foreign Affairs*. September 6, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/all-democracy-global-america-cant-shrink-fight-freedom-larry-diamond>

34. Power S. How Democracy Can Win. *Foreign Affairs*. February 16, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/samantha-power-how-democracy-can-win-counter-autocracy>

35. Brown F., Carothers T., Pascal A. America Needs a Democracy Summit More Than Ever. *Foreign Affairs*. January 15, 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-01-15/america-needs-democracy-summit-more-ever>

36. Brown F., Carothers T. Democracy Talk Is Cheap. Concrete Action Is the Only Way Biden Can Turn Back the Illiberal Tide. *Foreign Affairs*. January 10, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-01-10/democracy-talk-cheap>

37. Snyder T. Ukraine Holds the Future. *Foreign Affairs*. September 6, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>

38. Hale H., Onuch O. Zelensky's Fight After the War. *Foreign Affairs*. July 4, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/zelenskys-fight-after-war>

39. Hague W. Conservatives Should Beware of the Dogma. *The Times*. May 22, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/conservatives-should-beware-of-the-dogma-3vg5gnj9m>

40. Payne S. Reliance on State Must be Nipped in the Bud. *The Times*. July 12, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/reliance-on-state-must-be-nipped-in-the-bud-j2h5sc3w9>

41. Kroenig M., Miller D. Do Democracies Always Deliver? *Foreign Policy*. July 4, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/04/do-democracies-always-deliver/>

42. Way L. Don't Count the Dictators Out. *Foreign Affairs*. June 20, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/putin-xi-khamenei-dictators-way>

43. Вибори під час воєнного стану: голова ПАРЕ наполягає на проведенні, українська влада – проти. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109670/vybory-pid-chas-voyennoho-stanu-holova-parye-napolyahaye-na-provedenni-vlada-v-osobidani-lova-proty/>

44. Кошкіна С. Руслан Стефанчук: „Зеленському потрібно йти на другий термін”. URL: https://lb.ua/news/2022/09/01/528009_ruslan_stefanchuk_zelenskomu.html

45. Conley H. Biden Urgently Needs a Leader for Ukraine Reconstruction. *Foreign Policy*. June 21, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/21/ukraine-reconstruction-aid-marshall-plan-economy-war-russia-biden-embassy-infrastructure-recovery/>

46. Hague W. Leaders Who Cling on Endanger Democracies. *The Times*. March 13, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/leaders-who-cling-on-endanger-democracies-jbrlwfqbq>

47. Матяш Т. „Слуги” пропонують карати депутатів, які швидко розповідають про прийняті рішення Ради. URL: https://lb.ua/news/2023/02/10/545457_slugi_proponuyut_karati.html

48. Berman S. Why the U.S. Right Doesn't Like Free Markets Anymore. *Foreign Policy*. April 3, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/04/03/us-right-economic-policy-gop-free-markets/>

49. Редзюк Є. Українська економіка в умовах війни. *Дзеркало тижня*. 24 березня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/macroconomics/ukrajinska-ekonomika-v-umovakh-vijni-potentsial-mozhливosti-i-perspektivi.html>

50. Юлія Тимошенко: Кредитна ставка та умови реструктуризації споживчих кредитів під час воєнного стану мають бути справедливими. URL: <https://ba.org>

ua/yuliya-timoshenko-kreditna-stavka-ta-umovi-restrukturizaci%d1%97-spozivchix-kreditiv-pid-chas-voennogo-stanu-mayut-buti-spravedlivimi/

51. Влада продовжує здачу національних інтересів України! – Юлія Тимошенко про ухвалення законопроекту № 5600. URL: <http://kyiv.ba.org.ua/vlada-prodovzhuje-zdachu-natsional-ny-h-interesiv-ukrayiny-yuliya-ty-moshenko-pro-uhvalennya-zakonoprojektu-5600/>

52. Ніна Южаніна проаналізувала зміни у податковій системі за 4 роки – висновки невітні. URL: <https://eurosolidarity.org/2023/03/26/nina-yuzhanina-proanalizuvala-zminy-u-podatkovij-systemi-za-4-roky-vysnovky-nevishni/>

53. „Після оцінки збитків потрібно запустити держпідтримку аграріїв, які постраждали внаслідок підриву Каховської ГЕС”, – Денис Марчук. URL: <https://bizagro.com.ua/pislya-otsinki-zbitkiv-potribno-zapustiti-derzhpidtrimku-agrariyiv-yaki-postrazhdali-vnaslidok-pidrivu-kahovskoyi-ges-denis-marchuk/>

54. Dawber A. Secret Tapes ‘prove Biden took \$5m bribe from Ukrainian company’. *The Times*. June 13, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/secret-tapes-prove-biden-took-5m-bribe-from-ukrainian-company-7v0zwnftj>

55. „В Україні фактично немає олігархів, але є ризики появи нових”, – Bloomberg. URL: https://sensor.net/ua/news/3410635/v_ukrayini_faktychno_nemaye_oligarhiv_ale_je_ryzykopyavy_novyh_bloomberg

56. Ящук М. „Венеційська комісія” рекомендувала відтермінувати імплементацію закону про олігархів”, – Малюська. URL: <https://ukranews.com/ua/news/938494-venetsijska-komisija-rekomendovala-vidterminuvaty-implementatsiyu-zakonu-pro-oligarhiv-malyuska>

57. В Офісі президента вважають, що реєстр олігархів нині „не на часі”. URL: <https://uaprom.info/news/189409-ofisi-prezidenta-vvazhayut-shho-reyestr-oligarhiv-nini-chasi.html>

58. Kramer A. In High-Profile Raids, Zelensky Showcases Will to Tackle Corruption. *The New York Times*. February 2, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/02/02/world/europe/ukraine-corruption-probe.html>

59. Gall C. Ukraine Arrests a Top Judge as Crackdown on Corruption Expands. *The New York Times*. May 18, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/05/18/world/europe/ukraine-bribery-supreme-court.html>

60. Stakhiv E., Bowen S., Jr. How to Curb Corruption in Ukraine’s Postwar Reconstruction. *Foreign Policy*. June 22, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/22/ukraine-postwar-reconstruction-corruption-united-states/>

61. Кожен третій: скільки українців мають близьких, які постраждали у боях на війні, – опитування. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/556953-kazhdy-tretyi-skolko-ukraincev-imeyut-blizkih-postradavshih-v-boyah-na-voyne-opros>

62. Час сигналів толерантності давно пройшов, Андрій Осадчук прокоментував дискусії про зміни до покарання за колабораціонізм. URL: <https://goloszmin.org/news/chas-signaliv-i-tolerantnosti-davno-projshov-andrij-osadchuk-prokomentuvav-diskusiyi-pro-zmini-do-pokarannya-za-kolaboracionizm>

63. Лисогор І. „Слуга народу” не буде голосувати за відповідальність для чоловіків призовного віку, які виїхали і не повернулись”, – Арахамія. URL: https://lb.ua/news/2022/04/14/513388_sluga_narodu_bude_golosovati.html

64. Gall C., Chubko J., Shapoval D. ‘Our Own Guys Are Shelling Us’: How Russian Propaganda Plagues Ukraine. *The New York Times*. April 19, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/19/world/europe/ukraine-russia-donbas-propaganda.html>

65. Shuster S. Inside Zelensky’s Plan to Beat Putin’s Propaganda in Russian-Occupied Ukraine. *Time*. June 22, 2023. URL: <https://time.com/6288904/ukraine-russia-propaganda-counteroffensive-zelensky/>

66. Bigg M-M. Ukraine's Social Media Stars Rethink How They Wield Their Influence. *The New York Times*. April 20, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/20/world/europe/ukraine-social-media-influencers.html>
67. Philp K. On the Front-line of Ukraine's Cultural de-Russification. *The Times*. February 10, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/war-in-ukraine-on-the-front-line-of-a-countrys-cultural-de-russification-pgl0bz96x>
68. Паращевін М. Трансформація конфесійного простору України. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 124–127.
69. Porter K. A Fatal Shooting and a Hijab Ban: Two Faces of France's Racial Divisions. *The New York Times*. July 2, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/07/02/france-nahel-soccer-hijab.html>
70. Philips T. France's Colour-blindness is a Gift to Le Pen. *The Times*. July 3, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/frances-colour-blindness-is-a-gift-to-le-pen-phk7dq0xl>
71. Samuel J. Britain Isn't Enough for Our Lofty Leaders. *The Times*. May 17, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/britain-isnt-enough-for-our-lofty-leaders-8f99p30rz>
72. Brik T., Brick Murtazashvili J. The Source of Ukraine's Resilience. Together. *Foreign Affairs*. June 28, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-28/source-ukraines-resilience>
73. Умовна „партія Притули” випередила „Слугу народу” в новому опитуванні. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rejtingi-partiy-v-ukrajini-partiya-prituliviperedila-slugu-narodu-novini-ukrajini-50307247.html>
74. Стешенко А. „Понад 90% українських громадян довіряють військовим та ветеранам”, – соціологи. URL: https://lb.ua/society/2022/08/17/526574_ponad_90_ukrainskih_gromadyan.html
75. Корогодський Ю. „Кількість ветеранів може збільшитись до 5 млн осіб”, – Лапутіна. URL: https://lb.ua/society/2022/05/08/516086_kilkist_veteraniv_mozhe.html
76. Перун В. Шмигаль назвав вісім основних завдань ветеранської політики в Україні. URL: https://lb.ua/economics/2023/03/30/550538_shmigal_nazvav_visim_osnovnih.html
77. В Україні планують затвердити стратегію переходу від військової служби до цивільного життя. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3645970-v-ukraini-planuut-zatverditi-strategiu-perehodu-vid-vijskovoi-sluzbi-do-civilnogo-zitta.html>
78. Лапутіна назвала основне завдання Стратегії переходу від військової служби до цивільного життя. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646726-laputina-nazvala-osnovne-zavdanna-strategii-perehodu-vid-vijskovoi-sluzbi-do-civilnogo-zitta.html>
79. Лотоцька Н. На підтримку захисників та членів їхніх сімей у держбюджеті-2023 передбачено 6,8 млрд грн. URL: https://lb.ua/economics/2022/11/04/534759_pidtrimku_zahisnikiv_chleniv.html
80. Ніколов Ю. Тилові пацюки Міноборони під час війни „пиляють” на харчах більше, ніж за мирного життя. *Дзеркало тижня*. 21 січня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html>
81. Смуток Б. 621 посадовця з Міноборони та ЗСУ викрили на порушеннях під час перевірок. URL: <https://chas.news/news/621-posadovtsya-z-minoboroni-ta-zsu-vikrili-na-porushennyah-pid-chas-perevirok>

References

1. Zelenskyi zaproponuvav novu doktrynu dlia Ukrainy z 5 punktiv. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/zelenskiy-zaproponuvav-novu-doktrinu-dlya-ukraini-z-5-punktiv-video#gsc.tab=0> (Zelensky proposed a new doctrine for Ukraine with 5 points).
2. Romaniuk A. Yak Ukraina zminyt novu yevropeisku realnist: Kuleba nazvav try kliuchovi napriamky. URL: <https://trueua.info/news/yak-ukraina-zमित-novu-yevropejsku-realnist-kuleba-nazvav-tri-klyuchovi-napryamki> (How Ukraine will change the new European reality: Kuleba named three key directions).
3. Kholodnova A. Vytik dokumentiv Pentahonu: Viina rf proty Ukrainy tryvatyme do 2024 roku, zhodna storona ne peremozhe. URL: <https://babel.ua/news/92710-vitik-dokumentiv-pentagonu-viyina-rf-proti-ukrajini-trivatime-do-2024-zhodna-storona-ne-peremozhe> (Leak of Pentagon documents: Russia's war against Ukraine will last until 2024, neither side will win).
4. Pyshkin S. Volles viryt v uspih kontrnastupu ZSU, odnak viina ne zavershytsia v 2023 rotsi. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/volles-viryt-uspih-kontrnastupu-zsu-odnak-1681907231.html> (Wallace believes in the success of the counteroffensive of the Armed Forces, but the war will not end in 2023).
5. Cohen R. The U.S. Should Get Over Its Short War Obsession. *Foreign Policy*. March 28, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/03/28/us-russia-ukraine-china-short-war-strategic-patience/>
6. Evans M. Russia-Ukraine War: Has Joe Biden's Endgame Changed? *The Times*. March 27, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-ukraine-war-joe-biden-endgame-3x5jk5pn7>
7. Jentleson B. American Consensus on Ukraine Has Fractured. *Foreign Policy*. March 29, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/03/29/ukraine-support-us-republicans-democrats-politics/>
8. Sabatini C. America's Love of Sanctions Will Be Its Downfall. *Foreign Policy*. July 24, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/24/united-states-sanctions-debt-china-venezuela/>
9. Lipton E. From Rockets to Ball Bearings, Pentagon Struggles to Feed War Machine. *The New York Times*. March 24, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/03/24/us/politics/military-weapons-ukraine-war.html?action=click&pgtype=Article&state=default&module=styl-us-armed-forces&variant=show®ion=MAIN_CONTENT_1&block=storyline_top_links_recirc
10. „Viina ne mozhe tryvaty shche 500 dniv”, – holova MZS Velykoi Brytanii Kleverli. URL: https://censor.net/ua/news/3431764/viyina_ne_mozhe_tryvaty_sche_500_dniv_golova_mzs_velykoyi_brytaniyi_kleverli („The war cannot last another 500 days”, – said Cleverley, the head of the British Foreign Ministry).
11. Prezydent Ukrainy predstavyyv na samiti G20 „ukrayinsku formulu myru”, shcho skladaietsia z 10 propozytsii. URL: <https://rubryka.com/2022/11/15/prezydent-ukrayiny-predstavyyv-na-samiti-g20-ukrayinsku-formulu-myrushho-skladayetsya-z-10-propozytsij/> (The President of Ukraine presented the „Ukrainian peace formula” consisting of 10 proposals at the G20 summit).
12. Charap S. An Unwinnable War. *Foreign Affairs*. June 5, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/unwinnable-war-washington-endgame>
13. Mazurenko A. Ukrainu namahaiutsia „posadyty” za stil perehovoriv na umovakh Rosii, – Danilov. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/11/7401647/> (They are trying to „sit” Ukraine to the negotiating table on Russia's terms – Danilov).
14. Haass R., Kupchan C. The West Needs a New Strategy in Ukraine. *Foreign Affairs*. April 13, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-richard-haass-west-battlefield-negotiations>

15. Skilky rosiian pidtrymuiut viinu proty Ukrainy i chy boiatsia kontrnastupu ZSU – rezultaty opytuvannia. URL: <https://informer.ua/uk/skilki-rosiyan-pidtrimuyut-viynu-proti-ukrajini-i-chi-boyatsya-kontrnastupu-zsu-rezultati-opituvannya> (How many Russians support the war against Ukraine and are they afraid of a counteroffensive of the Armed Forces – poll results).

16. Cohen R. Fear, Mayhem and Defiance as Russia's War Comes Home. *The New York Times*. June 12, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/12/world/europe/russia-war-belgorod.html>

17. Sekretar RNBO ozvuchyv 15 prychn, chomu ukraintsi khochut znyknennia rosii. URL: <https://rubryka.com/2023/05/01/sekretar-rnbo-ozvuchyv-15-prychyn-chomu-ukrayintsi-hochut-znyknennya-rosiyi/> (The Secretary of the National Security Council announced 15 reasons why Ukrainians want russia to disappear).

18. „Protsesy vzhe ne zupynyty”, – Danilov zaiaviv, shcho svit maie hotuvatsia do rozpadu RF. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/576412-procesi-vzhe-ne-zupiniti-danilov-zayaviv-shcho-svit-maye-gotuvatsiya-do-rozpadu-rf> („Processes cannot be stopped”, – Danilov said that the world should prepare for the collapse of the RF).

19. Motyl A. It's High Time to Prepare for Russia's Collapse. *Foreign Policy*. January 7, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/01/07/russia-ukraine-putin-collapse-disintegration-civil-war-empire/>

20. „Peredvisnyk trybunalu nad Rosiieiu”: upershe v istorii rozghliadaietsia zlochyn ahresii derzhavy proty inshoi derzhavy. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tsentr-haaha-zlochyn-ahresiyi-trybunal-dokazy-svidchennya/32488979.html> (The harbinger of the tribunal over Russia”: for the first time in history, the crime of state aggression against another state is being considered).

21. Finucane B., Pomper S. Can Ukraine Get Justice Without Thwarting Peace? *Foreign Affairs*. May 8, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-ukraine-justice-thwarting-peace>

22. Coffey L. Washington Needs to Get Ready for Russian Chaos. *Foreign Policy*. June 26, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/26/russia-putin-wagner-prigozhin-rebellion-mutiny-collapse-disintegration-civil-war-chaos/>

23. Walton C. What Comes After Putin's Rule in Russia. *Time*. June 2, 2023. URL: <https://time.com/6284209/after-vladimir-putins-rule-in-russia/>

24. Kendall-Taylor F., Frantz E. The Treacherous Path to a Better Russia. *Foreign Affairs*. June 20, 2023. URL: https://www.foreignaffairs.com/?gad=1&gclid=EAlaQobChMI3PKw_Mfg_wlVuUGRBR2FuAFSEAAAYASAAEgIUbfD_BwE

25. Vidnovlennia ta vidbudova Ukrainy. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/reconstruction-ukraine_en (Restoration and reconstruction of Ukraine).

26. Svit ob'iednaie zusyllia dlia povoiennoho vidrodzhennia Ukrainy. *Uriadovi kur'ier*. 8 lypnia 2023 r. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/svit-obyednaye-zusillya-dlya-povoyennogo-vidrodzhe/> (The world will join forces for the post-war revival of Ukraine).

27. U Minekonomiky sprohnozuvaly, za skilky rokiv vidnovytsia dovoiennyi riven zhyttia ta dokhodiv v Ukraini. URL: <https://delo.ua/economy/u-minekonomiki-sprohnozuvali-za-skilki-rokiv-vidnovitsya-dovojennii-rivnya-zittya-ta-doxodiv-v-ukrayini-413931/> (The Ministry of Economy has predicted how many years it will take to restore the pre-war standard of living and income in Ukraine).

28. Landler M. Allies Pledge Billions for Ukraine's Recovery as Zelensky Stresses Urgency. *The New York Times*. June 21, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/21/world/europe/ukraine-war-recovery.html>

29. Pyshkin S. „Zakhid peredast Ukraini zolotovaliutni rezervy Rosii za pevnykh umov”, — Maliuska. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zapad-peredast-ukraine-zolotovalyutnye-rezervy-1662979275.html> („The West will transfer Russia's gold and currency reserves to Ukraine under certain conditions”, — Malyska).

30. Tkachenko M. NYT: same Rosiia maie zapladyty za vidnovlennia Ukrainy — tsia ideia zdoBUvaie dedali bilshu pidtrymku. *Dzerkalo tyzhnia*. 25 bereznia 2023 r. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/nyt-same-rosija-maje-zaplatiti-za-vidnovlennja-ukrajini-tsja-ideja-zdobuvaje-dedali-bilshu-pidtrimku.html> (NYT: it is Russia that should pay for the restoration of Ukraine — this idea is gaining more and more support).

31. Berezhanskyi I. Krainy YeS pidtrymaly plan vykorystannia rosiiskykh aktyviv na koryst Ukrainy. URL: <https://tsn.ua/groshi/krajini-yes-pidtrimali-plan-vikorystannya-rosiyskikh-aktiviv-na-korist-ukrayini-2361085.html> (EU countries supported the plan to use Russian assets for the benefit of Ukraine).

32. „Partnery chekaiut, shcho Ukraina sformuie mekhanizm vykorystannia konfiskovanykh aktyviv RF”, — Kira Rudyk. URL: <http://www.goloszmin.org/news/partneri-chekeyut-shcho-ukrayina-sformuye-mehanizm-vikorystannya-konfiskovanih-aktiviv-rf-kira-rudik> („Partners expect that Ukraine will form a mechanism for the use of confiscated assets of the Russian Federation”, — Kira Rudyk).

33. Diamond L. All Democracy Is Global. *Foreign Affairs*. September 6, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/all-democracy-global-america-cant-shrink-fight-freedom-larry-diamond>

34. Power S. How Democracy Can Win. *Foreign Affairs*. February 16, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/samantha-power-how-democracy-can-win-counter-autocracy>

35. Brown F., Carothers T., Pascal A. America Needs a Democracy Summit More Than Ever. *Foreign Affairs*. January 15, 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-01-15/america-needs-democracy-summit-more-ever>

36. Brown F., Carothers T. Democracy Talk Is Cheap. Concrete Action Is the Only Way Biden Can Turn Back the Illiberal Tide. *Foreign Affairs*. January 10, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-01-10/democracy-talk-cheap>

37. Snyder T. Ukraine Holds the Future. *Foreign Affairs*. September 6, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>

38. Hale H., Onuch O. Zelensky's Fight After the War. *Foreign Affairs*. July 4, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/zelenskys-fight-after-war>

39. Hague W. Conservatives Should Beware of the Dogma. *The Times*. May 22, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/conservatives-should-beware-of-the-dogma-3vg5gnj9m>

40. Payne S. Reliance on State Must be Nipped in the Bud. *The Times*. July 12, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/reliance-on-state-must-be-nipped-in-the-bud-j2h5sc3w9>

41. Kroenig M., Miller D. Do Democracies Always Deliver? *Foreign Policy*. July 4, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/04/do-democracies-always-deliver/>

42. Way L. Don't Count the Dictators Out. *Foreign Affairs*. June 20, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/putin-xi-khamenei-dictators-way>

43. Vybory pid chas voiennoho stanu: holova PARle napoliahaie na provedenni, ukrainska vlada — proty. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109670/vybory-pid-chas-voyennoho-stanu-holova-parye-napolyahaye-na-provedenni-vlada-v-osobi-danilova-proty/> (Elections during martial law: PACE chairman insists on holding, Ukrainian authorities — against).

44. Koshkina S. Ruslan Stefanchuk: „Zelenskomu potribno yty na druhyi termin”. URL: https://lb.ua/news/2022/09/01/528009_ruslan_stefanchuk_zelenskomu.html (Ruslan Stefanchuk: „Zelensky needs to go for a second term”).

45. Conley H. Biden Urgently Needs a Leader for Ukraine Reconstruction. *Foreign Policy*. June 21, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/21/ukraine-reconstruction-aid-marshall-plan-economy-war-russia-biden-envoy-infrastructure-recovery/>

46. Hague W. Leaders Who Cling on Endanger Democracies. *The Times*. March 13, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/leaders-who-cling-on-endanger-democracies-jbrlwfgbq>

47. Matiash T. „Sluhy” proponuiut karaty deputativ, yaki shvydko rozpovidaiut pro pryiniati rishennia Rady. URL: https://lb.ua/news/2023/02/10/545457_slugi_proponuyut_karati.html („Servants” offer to punish deputies who quickly talk about the Council’s decisions).

48. Berman S. Why the U.S. Right Doesn’t Like Free Markets Anymore. *Foreign Policy*. April 3, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/04/03/us-right-economic-policy-gop-free-markets/>

49. Redziuk Ye. Ukrainska ekonomika v umovakh viiny. *Dzerkalo tyzhnia*. 24 bereznia 2023 r. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ukrajinska-ekonomika-v-umovakh-vijni-potensial-mozhливosti-i-perspektivi.html> (Ukrainian economy in war conditions).

50. Yuliia Tymoshenko: Kredytна ставка та умови реструктуризації споживчих кредитів під час воєнного стану майбутні будуть справедливими. URL: <https://ba.org.ua/yuliya-tymoshenko-kreditna-stavka-ta-umovi-restrukturizaci%d1%97-spozhyvchix-kreditiv-pid-chas-voyennogo-stanu-mayut-buti-spravedlivimi/> (Yulia Tymoshenko: The credit rate and conditions for restructuring consumer loans during martial law must be fair).

51. Vlada prodovzhuie zdachu natsionalnykh interesiv Ukrainy! – Yuliia Tymoshenko pro ukhvalennia zakonoproiektu No. 5600. URL: <http://kyiv.ba.org.ua/vlada-prodovzhuie-zdachu-natsional-ny-h-interesiv-ukrayiny-yuliya-ty-moshenko-pro-uhvalennya-zakonoproiektu-5600/> (The authorities continue to surrender the national interests of Ukraine! – Yulia Tymoshenko on the adoption of draft law No. 5600).

52. Nina Yuzhanina proanalizovala zminy u podatkovii systemi za 4 roky – vysnovky nevtishni. URL: <https://eurosolidarity.org/2023/03/26/nina-yuzhanina-proanalizovala-zminy-u-podatkovij-systemi-za-4-roky-vysnovky-nevtishni/> (Nina Yuzhanina analyzed changes in the tax system over 4 years – the conclusions are disappointing).

53. „Pislya otsinky zbytkiv potribno zapustyty derzhpidtrymku ahrariiiv, yaki postrazhdaly vnaslidok pidryvu Kakhovskoi HES”, – Denys Marchuk. URL: <https://bizagro.com.ua/pislya-otsinki-zbitkiv-potribno-zapustiti-derzhpidtrimku-agrariyiv-yaki-postrazhdali-vnaslidok-pidryvu-kahovskoyi-ges-denis-marchuk/> („After assessing the damages, it is necessary to launch state support for farmers who suffered as a result of the explosion of the Kakhovskaya HPP”, – Denys Marchuk).

54. Dawber A. Secret Tapes ‘prove Biden took \$5m bribe from Ukrainian company’. *The Times*. June 13, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/secret-tapes-prove-biden-took-5m-bribe-from-ukrainian-company-7v0zwnftj>

55. „V Ukraini faktychno nemaie oliharkhiv, ale ye ryzyky poiavy novykh”, – Bloomberg. URL: https://censor.net/ua/news/3410635/v_ukrayini_faktychno_nemaye_oligarhiv_ale_ryzykypoyavy_novyh_bloomberg („There are actually no oligarchs in Ukraine, but there are risks of the emergence of new ones”, – Bloomberg).

56. Yashchuk M. „Venetsiiska komisiia” rekomendovala vidterminuvaty implementatsiiu zakonu pro oliharkhiv”, – Maliuska. URL: <https://ukranews.com/ua/>

news/938494-venetsijska-komisiya-rekomendovala-vidterminuvaty-implementatsiyu-zakonu-pro-oligarhiv-malyuska („The "Venice Commission" recommended postponing the implementation of the law on oligarchs”, – Malyuska).

57. V Ofisi prezidenta vvazhaiut, shcho reiestr oliharkhiv nyini „ne na chasi”. URL: <https://uaprom.info/news/189409-ofisi-prezidenta-vvazhayut-shho-reyestr-oligarhiv-nini-chasi.html> (The Office of the President believes that the register of oligarchs is currently „out of date”).

58. Kramer A. In High-Profile Raids, Zelensky Showcases Will to Tackle Corruption. *The New York Times*. February 2, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/02/02/world/europe/ukraine-corruption-probe.html>

59. Gall C. Ukraine Arrests a Top Judge as Crackdown on Corruption Expands. *The New York Times*. May 18, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/05/18/world/europe/ukraine-bribery-supreme-court.html>

60. Stakhiv E., Bowen S., Jr. How to Curb Corruption in Ukraine’s Postwar Reconstruction. *Foreign Policy*. June 22, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/22/ukraine-postwar-reconstruction-corruption-united-states/>

61. Kozhen tretii: skilky ukrainsiv maiut blyzkykh, yaki postrazhdaly u boiakh na viini, – opytuvannya. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/556953-kazhdyy-tretiy-skolko-ukraincev-imeyut-blizkih-postradavshih-v-boyah-na-voyne-opros> (One in three: how many Ukrainians have loved ones who were injured in battles during the war – survey).

62. Chas syhnaliv tolerantnosti davno proishov, Andrii Osadchuk prokomentuvav dyskusii pro zminy do pokarannia za kolaboratsionizm. URL: <https://goloszmin.org/news/chas-signaliv-i-tolerantnosti-davno-projshov-andrij-osadchuk-prokomentuvav-diskusiyi-pro-zmini-do-pokarannya-za-kolaboracionizm> (The time for signals of tolerance has long passed, Andrii Osadchuk commented on discussions about changes to the punishment for collaborationism).

63. Lysohor I. „Sluha narodu” ne bude holosuvaty za vidpovidalnist dlia cholovikiv pryzovnoho viku, yaki vyikhaly i ne povernuly”, – Arakhamiia. URL: https://lb.ua/news/2022/04/14/513388_sluga_narodu_bude_golosuvati.html („Servant of the people” will not vote for responsibility for men of draft age who left and did not return”, – Arakhamiia).

64. Gall C., Chubko J., Shapoval D. ‘Our Own Guys Are Shelling Us’: How Russian Propaganda Plagues Ukraine. *The New York Times*. April 19, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/19/world/europe/ukraine-russia-donbas-propaganda.html>

65. Shuster S. Inside Zelensky’s Plan to Beat Putin’s Propaganda in Russian-Occupied Ukraine. *Time*. June 22, 2023. URL: <https://time.com/6288904/ukraine-russia-propaganda-counteroffensive-zelensky/>

66. Bigg M-M. Ukraine’s Social Media Stars Rethink How They Wield Their Influence. *The New York Times*. April 20, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/20/world/europe/ukraine-social-media-influencers.html>

67. Philp K. On the Front-line of Ukraine’s Cultural de-Russification. *The Times*. February 10, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/war-in-ukraine-on-the-front-line-of-a-countrys-cultural-de-russification-pgl0bz96x>

68. Parashchevin M. Transformatsiia konfesiinoho prostoru Ukrainy. *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny*. 2022. Kyiv : Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy, 2022. S. 124–127. (Transformation of the confessional space of Ukraine).

69. Porter K. A Fatal Shooting and a Hijab Ban: Two Faces of France’s Racial Divisions. *The New York Times*. July 2, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/07/02/france-nahel-soccer-hijab.html>

70. Philips T. France's Colour-blindness is a Gift to Le Pen. *The Times*. July 3, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/frances-colour-blindness-is-a-gift-to-le-pen-phk7dq0xl>

71. Samuel J. Britain Isn't Enough for Our Lofty Leaders. *The Times*. May 17, 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/britain-isnt-enough-for-our-lofty-leaders-8f99p30rz>

72. Brik T., Brick Murtazashvili J. The Source of Ukraine's Resilience. Together. *Foreign Affairs*. June 28, 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-28/source-ukraines-resilience>

73. Umovna „partii Prytuly” vyperedyla „Sluhu narodu” v novomu opytuvanni. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rejtingi-partiy-v-ukrajini-partiya-prituli-viperedila-slugu-narodu-novini-ukrajini-50307247.html> (The conditional „rytula party” was ahead of the „Servant of the People” in a new survey).

74. Steshenko A. „Ponad 90% ukrainskykh hromadian doviriavut viiskovym ta veteranam”, – sotsiologhy. URL: https://lb.ua/society/2022/08/17/526574_ponad_90_ukrainskih_gromadyan.html („Over 90% of Ukrainian citizens trust the military and veterans,” – sociologists).

75. Korohodskiy Yu. „Killist veteraniv mozhe zbilshytys do 5 mln osib”, – Laputina. URL: https://lb.ua/society/2022/05/08/516086_killist_veteraniv_mozhe.html („The number of veterans can increase to 5 million”, – Laputina).

76. Perun V. Shmyhal nazvav visim osnovnykh zavdan veteranskoj polityky v Ukraini. URL: https://lb.ua/economics/2023/03/30/550538_shmygal_nazvav_visim_osnovnih.html (Shmyhal named eight main tasks of veteran policy in Ukraine).

77. V Ukraini planuiut zatverdyty stratehiiu perekhodu vid viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3645970-v-ukraini-planuiut-zatverditi-strategiiu-perekhodu-vid-vijskovoi-sluzbi-do-civilnogo-zitta.html> (In Ukraine, they plan to approve a strategy for the transition from military service to civilian life).

78. Laputina nazvala osnovne zavdannya Stratehii perekhodu vid viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646726-laputina-nazvala-osnovne-zavdanna-strategii-perekhodu-vid-vijskovoi-sluzbi-do-civilnogo-zitta.html> (Laputina named the main task of the Strategy of transition from military service to civilian life).

79. Lototska N. Na pidtrymku zakhysnykiv ta chleniv yikhnikh simei u derzhbiudzheti-2023 peredbacheno 6,8 mlrd hrn. URL: https://lb.ua/economics/2022/11/04/534759_pidtrimku_zahisnykiv_chleniv.html (UAH 6.8 billion is provided for the support of defenders and their family members in the 2023 state budget).

80. Nikolov Yu. Tylovi patsiuky Minoborony pid chas viiny „pyliaiut” na kharchakh bilshe, nizh za myrnoho zhyttia. *Dzerkalo tyzhnia*. 21 sichnia 2023 r. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html> (The rear-line rats of the Ministry of Defense during the war „saw” on food more than during peaceful life).

81. Smutok B. 621 posadovtsia z Minoborony ta ZSU vykryly na porushenniakh pid chas perevirok. URL: <https://chas.news/news/621-posadovtsya-z-minoboroni-ta-zsu-vikryli-na-porushennyah-pid-chas-perevirok> (621 officials from the Ministry of Defense and the Armed Forces were found guilty of violations during inspections).

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023